

دانشگاه بیرجند

دانشگاه بیرجند

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی

عنوان :

تحلیل محتوای کتاب های جغرافی دورهی راهنمایی تحصیلی بر اساس

طبقه بندی سطوح حیطة ی شناختی بلوم و همکاران

سال ۸۵-۱۳۸۴

استاد راهنما : دکتر هادی پور شافعی

استاد مشاور : دکتر محسن آیتی

موسسه مطالعات و تحقیقات علمی بیرجند
توسط دکتر

۱۳۸۸/۱۲/۲۶

پژوهشگر : محمد سلامی

شهریور ۱۳۸۲

۱۳۳۹۰۱

تقدیم به :

- پیشگاه پروردگار رحمان و سبحان که با الطاف
بیکران خود گوهر علم و دانش را بر من ارزانی داشته
است .

- فداکاریهای پدرم و قلب رئوف مادرم که در طول
دوران زندگی من اسباب تحصیل مرا فراهم نمودند .
- خانواده ام که هر کدام به گونه ای مشوق ادامه
تحصیلاتم بوده اند.

- دوست بزرگوارم جناب آقای مهدی حسنی که انصافاً
بار مسئولیت اینجانب را به دوش کشیدند و نهایتاً دوستان
خوبی که خواهان تعالی، ترقی و پیشرفتم بوده اند .

تقدیر و تشکر :

منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و شکر
اندرش مزید نعمت. پس از شکران وافر به محضر حضرت سبحان
برخود واجب و لازم می دانم از زحمات اساتید محترم خودم
جناب آقای دکتر هادی پور شافعی که به عنوان استاد راهنما
مرشد اینجانب در طول انجام این تحقیق بوده اند و زحمات
زیادی را متقبل نموده اند نهایت تقدیر و تشکر را دارم.

از زحمات بی دریغ استاد مشاورم جناب آقای دکتر محسن
آیتی که به نوبه خود سهم زیادی در گردآوری این پایان نامه
داشته، کمال تشکر را دارم.

و نهایتاً از زحمات و تلاشهای اساتید داور جناب آقای دکتر
احمد خامسان و سرکار خانم راستگو مقدم قدردانی و تشکر
دارم.

به خاطر اهمیت و جایگاه کتاب های درسی در سیستم آموزش و پرورش و نقش آن در فرآیند تعلیم و تربیت این پژوهش ، به بررسی و تحلیل کتاب های جغرافی دوره ی راهنمایی تحصیلی در سال ۸۵-۸۴ پرداخته است . روش این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی است . تکنیک به کار رفته در آن ، تحلیل محتوا می باشد . جهت بیان یافته های پژوهش از روش های آمار توصیفی (فراوانی ، نمودار و درصد) استفاده شده است .

با توجه به محدودیت کتاب های جغرافی ، جامعه ی آماری شامل کتاب های جغرافی سه پایه ی راهنمایی می باشد و نمونه در این پژوهش وجود ندارد بنابراین بخاطر تغییراتی که در درس جغرافی صورت گرفته ، هدف محقق این بوده که از طریق رسم جداول محتوا و هدف که شامل شش قسمت (عنوان درس ، صفحه ، اهداف کلی ، اهداف رفتاری ، تعداداهداف رفتاری و سطوح حیطه ی شناختی بلوم) می باشد، محتوی کتاب ها را تحلیل کرده سپس با طرح جملات خبری از متن درس ها ، فراوانی سطوح شناختی (دانش ، فهمیدن ، کاربرد ، تجزیه و تحلیل ، ترکیب و ارزشیابی) مشخص شده است و نتایجی از آن ارائه شده است. نتایج تحقیق نشان داد که در تدوین و گرد آوری کتاب های جغرافی دوره ی راهنمایی تازه تألیف شده ، به سطوح پایین حیطه ی شناختی (دانش و فهمیدن) در حد زیادی ، به سه سطح بالا تا حدودی و به سطح کاربرد نسبت به تجزیه و تحلیل ، ترکیب و ارزشیابی نیز بیشتر توجه شده است. لذا در محتوی این کتاب ها اصل سلسله مراتب یادگیری به طور کامل رعایت نشده و ارتباط تسلسلی بین مطالب درسی وجود نداشته و این مطالب بیشتر بر یادگیری طوطی وار و حافظه پروری یا به عبارتی بر یادگیری سطحی ، ناپایدار و گذرا دلالت داشته و از توجه به اهداف عالی تعلیم و تربیت چون درک روابط بین مفاهیم ، قضاوت و داوری درباره ی امور مختلف غفلت شده است.

مفاهیم کلیدی : محتوی ، تحلیل محتوی ، حیطه ی شناختی ، کتاب های جغرافی و سطوح حیطه ی شناختی.

فصل اول : کلیات پژوهش

مقدمه	۲
۱-۱ بیان مسئله	۳
۲-۱ اهمیت و ضرورت انجام پژوهش	۶
۳-۱ اهداف پژوهش	۹
۱-۳-۱ هدف کلی	۹
۲-۳-۱ هدف ویژه	۹
۳-۳-۱ هدف ویژه	۹
۴-۳-۱ هدف ویژه	۱۰
۵- تعاریف مفهومی و عملیاتی واژه ها و اصطلاحات	۱۰

فصل دوم : ادبیات و پیشینه ی پژوهش

مقدمه	۱۴
۱-۲ مفاهیم برنامه ریزی درسی	۱۴

- ۱-۱-۲ تعاریف برنامه ریزی درسی ۱۴
- ۲-۱-۲ تاریخچه برنامه ریزی درسی ۱۵
- ۳-۱-۲ عناصر برنامه ریزی درسی ۱۷
- ۴-۱-۲ مراحل برنامه ریزی درسی ۱۷
- ۲-۲ مفاهیم هدف ۱۸
- ۱-۲-۲ تعریف هدف ۱۸
- ۲-۲-۲ تعریف هدفهای کلی ، جزئی و رفتاری ۱۸
- اهداف کلی آموزشی ۱۸
- هدف های جزئی ۱۹
- هدف های رفتاری ۱۹
- ۳-۲-۲ اهمیت اهداف ۱۹
- ۴-۲-۲ ضرورت تعیین و تنظیم هدف های آموزشی در فرآیند تدریس - یادگیری ۲۰
- ۵-۲-۲ روند تحول تدوین اهداف در آموزش و پرورش رسمی ایران و ضرورت تدوین اهداف آموزشی ۲۱
- ۶-۲-۲ اصول تدوین اهداف آموزشی ۲۳
- ۷-۲-۲ منابع تعیین اهداف آموزشی ۲۳

- ۸-۲-۲ طبقه بندی و تحلیل هدف های صریح آموزشی در حیطه یادگیری..... ۲۵
- ۳-۲ سطوح یادگیری در حیطه شناختی..... ۲۵
- ۱-۳-۲ دانش..... ۲۶
- ۲-۳-۲ فهمیدن..... ۲۶
- ۳-۳-۲ به کار بستن..... ۲۷
- ۴-۳-۲ تجزیه و تحلیل..... ۲۷
- ۵-۳-۲ ترکیب..... ۲۷
- ۶-۳-۲ ارزشیابی..... ۲۸
- ۴-۲ مفاهیم محتوی..... ۲۸
- ۱-۴-۲ اهمیت محتوی..... ۲۸
- ۲-۴-۲ تعریف محتوی..... ۲۹
- ۳-۴-۲ روند تحول آموزش جغرافیا در ایران..... ۳۰
- ۴-۴-۲ تعریف جدید درس جغرافیا..... ۳۰
- ۵-۴-۲ تغییرات درس جغرافیا..... ۳۲
- ۶-۴-۲ تعریف تحلیل محتوی..... ۴۱
- ۷-۴-۲ مراحل تحلیل محتوی از نظر بولا..... ۴۱

۴۲-۴-۸ اهداف تحلیل محتوی.....۴۲

۴۲-۴-۹ انتخاب و تنظیم محتوی.....۴۲

۴۴-۴-۱۰ ویژگی های تحلیل محتوی.....۴۴

۴۴-۴-۱۱ ارتباط هدف و محتوی.....۴۴

۴۵-۴-۱۲ جدول تحلیل محتوی و هدف.....۴۵

۴۵-۲-۵ مروری بر پژوهش های انجام شده:.....۴۵

۱-۵-۲ در سال ۱۳۵۰ تحقیق صورت گرفته توسط دفتر تحقیقات وزارت علوم درباره ی نظرات دبیران در

زمینه دروس علوم اجتماعی، تاریخ و جغرافیا.....۴۵

۲-۵-۲ در سال ۱۳۵۷ تحقیق صورت گرفته تحت عنوان علل مردودی دانش آموزان در سه پایه راهنمایی و

مردودی های بیشتر در درس جغرافیا توسط مدرسان علوم تربیتی دانشسرای راهنمایی تبریز.....۴۶

۳-۵-۲ در سال ۱۳۵۷ بررسی کتاب های جغرافیا توسط دانشسرای راهنمایی تحصیلی گرگان.....۴۶

۴-۵-۲ در سال ۱۳۶۷ بررسی تطبیقی برنامه ریزی درسی و آموزشی جغرافیا راهنمایی در بین ایران و چند

کشور جهان توسط معافی.....۴۷

۵-۵-۲ در سال ۱۳۷۰ بررسی هدف های آموزش جغرافیا توسط دفتر برنامه ریزی و تألیف کتاب های

درسی.....۴۷

۲-۵-۶ در سال ۱۳۷۲ تحلیل محتوای کتاب های جغرافی دوره راهنمایی بر اساس سطوح شناختی بلوم و

همکاران توسط محمدیان مقدم.....۴۸

۲-۵-۷ در سال ۱۳۷۲-۷۳ تجزیه و تحلیل کمی بخش جغرافیای تعلیمات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی و

جغرافیای راهنمایی توسط نصرالهی.....۴۸

نتیجه گیری محقق.....۴۹

فصل سوم : روش پژوهش

مقدمه.....	۵۲
۱-۳ تحلیل محتوی کتاب های جغرافی دوره ی راهنمایی تحصیلی.....	۵۲
۱-۱-۳ روش انجام تحقیق.....	۵۲
۲-۱-۳ جامعه آماری و نمونه پژوهش.....	۵۳
۳-۱-۳ روش نمونه گیری.....	۵۳
۴-۱-۳ خصوصیات ظاهری کتاب جغرافی پایه اول راهنمایی.....	۵۳
۵-۱-۳ هدف های آموزش جغرافی در پایه اول راهنمایی.....	۵۴
۶-۱-۳ خصوصیات ظاهری کتاب جغرافی پایه دوم راهنمایی.....	۵۴
۷-۱-۳ هدف های آموزش جغرافیا در پایه دوم راهنمایی.....	۵۴
۸-۱-۳ خصوصیات ظاهری کتاب جغرافیا پایه سوم راهنمایی.....	۵۵
۹-۱-۳ هدف های آموزش جغرافیا در پایه سوم راهنمایی.....	۵۵
۱۰-۱-۳ ابزار جمع آوری اطلاعات.....	۵۶
۱۱-۱-۳ روایی و پایایی.....	۵۶
۱۲-۱-۳ تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۵۷

فصل چهارم : یافته های پژوهش و تجزیه و تحلیل آنها

- مقدمه..... ۵۹
- ۴-۴ یافته های پژوهش از نتایج تحلیل محتوی کتاب پایه اول..... ۱۰۱
- ۴-۵ یافته های پژوهش از نتایج تحلیل محتوی کتاب پایه دوم..... ۱۰۳
- ۴-۶ یافته های پژوهش از نتایج تحلیل محتوی کتاب پایه سوم..... ۱۰۵

فصل پنجم : نتیجه گیری و پیشنهاد ها

- مقدمه..... ۱۰۸
- ۵-۱ تفسیر یافته ها و نتیجه گیری..... ۱۰۸
- ۵-۱-۱ تعداد یافته های کتاب جغرافی پایه اول راهنمایی..... ۱۰۸
- ۵-۱-۲ تعداد یافته های کتاب جغرافی پایه دوم راهنمایی..... ۱۰۹
- ۵-۱-۳ تعداد یافته های کتاب جغرافی پایه سوم راهنمایی..... ۱۰۹

پیشنهادها

- ۵-۲ پیشنهادهای محقق..... ۱۱۱
- ۵-۳ محدودیت های پژوهش..... ۱۱۳
- فهرست منابع فارسی و انگلیسی..... ۱۱۴

چکیده انگلیسی

جدول شماره (۱-۲) مراحل و وظایف عمده برنامه ریزی درسی.....	۱۸
جدول شماره (۲-۲) طبقات اصلی در حیطه شناختی.....	۲۵
جدول شماره (۳-۲) جدول تحلیل محتوا و هدف.....	۴۶
جدول شماره (۱-۴) تحلیل محتوی کتاب جغرافیا پایه اول راهنمایی.....	۶۰
جدول شماره (۲-۴) تحلیل محتوی کتاب جغرافیا پایه دوم راهنمایی.....	۷۵
جدول شماره (۳-۴) تحلیل محتوی کتاب جغرافیا پایه سوم راهنمایی.....	۸۸
جدول شماره (۴-۴) توزیع فراوانی و درصد فراوانی هدف های رفتاری کتاب جغرافی پایه اول.....	۱۰۱
جدول شماره (۵-۴) توزیع فراوانی و درصد فراوانی هدف های رفتاری کتاب جغرافی پایه دوم.....	۱۰۳
جدول شماره (۶-۴) توزیع فراوانی و درصد فراوانی هدف های رفتاری کتاب جغرافی پایه سوم.....	۱۰۵

-
- نمودار (۱-۴) میزان هدف های شناختی کتاب جغرافی پایه اول راهنمایی بر حسب درصد.....۱۰۲
- نمودار (۲-۴) میزان هدف های شناختی کتاب جغرافی پایه دوم راهنمایی بر حسب درصد.....۱۰۴
- نمودار (۳-۴) میزان هدف های شناختی کتاب جغرافی پایه سوم راهنمایی بر حسب درصد.....۱۰۶

فصل اول

کلیات پژوهش

فصل اول

مقدمه:

تعلیم و تربیت فرآیندی است که انسان از زمان آفرینش ناگزیر از توجه به آن بوده است زیرا انسان به کمک این فرایند، توانایی ادامه حیات و زندگی اجتماعی را به دست آورده است. طبیعت انسان چنان است که او خواهان رشد، آزادی، دانایی و توانایی است و در این مسیر لحظه ای از «شدن» باز نمی‌ایستد. «شدن» انسان، فرایند تکامل اوست که به کمک تعلیم و تربیت شکل می‌گیرد (شعاری نژاد، ۱۳۷۰: ۵۲).

قرآن کریم می‌فرماید:

((والله اخرجکم من بطون امهاتکم لا تعلمون شیئا" و جعل لکم السمع و الابصار و الا فئده لعکم تشکرون)).

(قرآن کریم، سوره نحل، آیه ۷۸) و خدا شما را از بطن مادران بیرون آورد و در حالیکه هیچ نمی‌دانستید و به شما چشم، گوش و قلب (بتدریج) عطا کرد، تا مگر شکر (این نعمتها) را به جای آرید.

تعلیم و تربیت فرآیندی کمکی، در رشد و تکامل انسان است و تعلیم و تربیتی از نظر دین مبین اسلام، مورد قبول است که پویا، مبتنی بر تحقیق، تفکر، تعقل و استدلال باشد که انسان بر خاسته از آن، چشم و گوش بسته و پذیرای هر چیز نخواهد بود، بلکه انسانی است صاحب خرد که دارای استقلال عقل و فکر است و قدرت تجزیه و تحلیل مسایل را دارا می‌باشد (مطهری، ۱۳۷۰: ۶۸). چنین انسانی نه سرگشته دروادی گذشته و نه سرگرم در حال و اکنون که برای آینده تربیت و آماده می‌شود، مولای متقیان حضرت علی (ع) می‌فرماید: ((تفسروا اولادکم علی آدابکم، فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم)) (ابن ابی الحدید، جلد ۲۰).

فرزندانتان را به آداب و رسوم خود نخواهید که بار آورید چرا که آنها برای زمانی غیر از عصر شما آفریده شده اند. کانت^۱ فیلسوف آلمانی سخن مشابهی دارد: (کودکان را نباید تنها بر حسب وضع نوع بشر، بلکه برای شرایط احتمالی آینده آن منطبق با انگاره آدمیت و مقصد کلی آن تربیت کرد) (کانت، ۱۹۷۳). علی‌آئی^۲ حال چنانچه ملاحظه می‌شود تعلیم و تربیت از نظر اسلام، مبتنی بر آینده‌نگری، تعقل و تفحص است. این مضمون را دکتر شریعتی بدین گونه بیان می‌دارد (مشاهده عینی، نظر عقلی و تحقیق علمی شاخصه بارز بینش فرهنگی و روح مذهبی اسلام است) (شریعتی، ۱۳۷۰: ۶۵).

با توجه به اینکه نحوه تدوین کتاب‌های درسی عامل بسیار مهمی بر میزان تأثیر گذاری آنها می‌باشد. تحلیل و ارزشیابی کتاب‌های مورد استفاده در نظام آموزشی می‌تواند مشکلات احتمالی موجود در جریان یاد دهی - یادگیری، ارزشیابی و تحقق اهداف آموزشی را روشن نماید.

۱-۱ بیان مسئله:

هسته مرکزی هر نظام تربیتی را محتوای برنامه درسی آن نظام شکل می‌دهد. در مدارس و سیستم آموزش و پرورش کتاب درسی بعنوان عنصری که از آن جهت آموزش و ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرندگان استفاده می‌شود، جایگاه ویژه‌ای دارد و روز به روز بر اهمیت آن افزوده می‌شود. یک کتاب درسی زمانی می‌تواند به تحقق اهداف آموزش و پرورش کمک کند که با محتوای غنی خود و اصول و مواردی که در تهیه و تدوین برنامه ریزی درسی به کار گرفته می‌شود، زمینه را جهت شکوفایی استعدادها و قابلیت‌های دانش‌آموزان فراهم آورد.

1. kant

دست اندرکاران برنامه ریزی درسی باید تعیین نمایند که محتوای کتاب درسی با چه حجمی و با چه شرایط و ضوابطی باید انتخاب و سازمان دهی شوند تا بتوانند نیازهای فردی و اجتماعی یادگیرنده را برطرف سازد (محمدیان مقدم، ۱۳۷۲: ۶۳).

اصولاً محتوا از عناصر برنامه ی درسی است و می تواند از طریق کتاب درسی در نظام تعلیم و تربیت رسمی عرضه شود. محتوای برنامه درسی همان موضوعات درسی است که از آن بعنوان وسیله ای برای رسیدن به اهداف استفاده می شود. محتوای برنامه درسی از نظر نقشی که در تحقق اهداف بازی می کند از اهمیت خاص برخوردار است (ایمانی، مظفر، ۱۳۸۳: ۲۸). یا به عبارتی می توان گفت کتاب درسی یکی از مهمترین منابع و مراجع یادگیری دانش آموزان در نظام آموزشی است. این واقعیت باعث می شود که صاحب نظران و پژوهشگران، بررسی محتوای آموزشی دوره های تحصیلی را با توجه به نیازهای فراگیران مورد بررسی و تحلیل قرار دهند. این بررسی ها و تحلیل ها به برنامه ریزان و مؤلفان کتاب های درسی کمک می کند که تصمیمات صحیحی را اتخاذ نمایند. کتاب درسی و نقش آن در نظام آموزشی مسئله ای است که نیاز به تجزیه و تحلیل بیشتری دارد. برنامه های درسی را از جنبه هایی چون، مفاهیم موجود در محتوا، یا راهبردهای یاددهی- یادگیری، شکل بیان، شیوه ارائه و نوع اثری که در یادگیرنده بر جای می گذارد، بررسی کرده اند (محمدیان مقدم، ۱۳۷۲: ۶۵). محتوای برنامه های درسی می تواند به گونه ای باشد که یادگیرنده تفکر، تعقل، بازنگری و استفاده جدید از تجارب گذشته اش را داشته باشد و او را مستقیماً درگیر یادگیری کند.

بررسی و تحلیل محتوای کتاب درسی به عنوان یکی از عناصر مهم در فرایند نظام متمرکز آموزش و پرورش ایران از اهمیت و ارزش خاصی برخوردار می باشد. نظر به اهمیت و جایگاه کتاب های درسی در نظام آموزشی کشور و با توجه به ضعف شناسایی شده در کتاب های قبلی درس جغرافی (محمدیان مقدم ، محمودیان و بزرگر ۷۵-۱۳۷۲)، این تحقیق در پی ارزیابی محتوای کتاب های جدید یا تجدید نظر شده ی جغرافی دوره ی راهنمایی بر اساس سطوح حیطة شناختی بلوم و همکاران می باشد.

استفاده از حیطة شناختی به سال ۱۹۵۱ می رسد و کوشش برای طبقه بندی دانش بشر از زمان ارسطو^۱ آغاز شده و تا به امروز ادامه دارد ولی یکی از مهمترین طبقه بندی ها در زمان معاصر توسط بلوم و همکاران ارائه شده است آنان هدف عمده از این طبقه بندی را آسان ساختن و معنی دار نمودن مبادلات فکری و انجام کارهای عملی و رهایی از مشکل کلی گویی و سردرگمی در فعالیت های آموزشی توجیه نمودند (عیلامی ، ۱۳۸۲ : ۱۲۲).

در این پژوهش محقق در صدد است با تحلیل محتوای کتاب های جغرافی تازه تألیف شده دوره راهنمایی، میزان پرداختن به سطوح مختلف اهداف حیطة شناختی را در طبقه بندی بلوم مورد بررسی قرار دهد. منظور از حیطة شناختی، اعمال ذهنی چون یادآوری، بازشناسی، تفکر، مشکل گشایی و آفرینندگی است. سطوح این حیطة که از ساده به پیچیده طبقه بندی شده اند شامل (دانش، فهمیدن، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزیابی) می باشد که هر حیطة توانایی ها و مهارت های خاصی را می سنجد. هدف های حیطة ی شناختی که شالوده برنامه درسی و نخستین فعالیت ها و پژوهش های آموزشی محسوب می شود در

بردارنده هدف هایی می باشد که به یادآوری و بازشناسی دانش و مهارت های ذهنی سروکار دارد (بلوم،

مترجم سیف، ۱۳۸۰: ۲۷۱). سطوح حیطة شناختی عبارتند از:

دانش^۱: به یادآوری و بازشناسی اطلاعات.

درک و فهم^۲: فهمیدن پیام های ارتباطی و داشتن توانایی و خلاصه کردن آنها.

کاربرد^۳: توانایی به کار بردن اصول و قوانین در موقعیت های عینی و مشخص.

تجزیه و تحلیل^۴: توانایی تفکیک یک مسئله به اجزای تشکیل دهنده آن.

ترکیب^۵: توانایی ترکیب مجدد عواملی که از طریق تجزیه و تحلیل تفکیک شده اند.

ارزشیابی^۶: قضاوت درباره ارزش مواد و روش ها در رابطه با هدف های مشخص.

۱-۲ اهمیت و ضرورت انجام پژوهش:

اندیشه ایجاد طبقه بندی هدف های رفتاری در حیطة شناختی برای اولین بار در نشست غیر رسمی محققان

دانشگاهی که در اجلاس سالیانه ی انجمن روانشناسی امریکا شرکت کرده بودند مطرح گردید. آنان برای

آسان کردن رابطه ی میان خودشان در مورد نحوه امتحانات به یک چارچوب نظری نیاز داشتند. انتظار

می رفت این طرح مشوق پژوهش مرتبط به آزمون و آموزش باشد (بلوم، مترجم سیف ۱۳۶۸). محققان

دانشگاه به این نتیجه رسیدند که بهترین راه رسیدن به این چارچوب نظری از طریق طبقه بندی هدف های

1. knowledge

2. understand

3. application

4. Analysis

5. synthetic

6. evaluation